

MUHAMED A. MUJIĆ

JEZIČKE I SADRŽINSKE OSOBENOSTI VAKUF-NAMA IZ MOSTARA

(druga polovina XVI stoljeća)

Padom naših, jugoslavenskih zemalja pod osmansku vlast, počinje dugotrajniji proces uklapanja tih zemalja u sferu orijentalno-islamskih kultura, prije svega osmanske kulture. U cjelokupnom kulturnom životu tih zemalja, u toku nešto manje od polovine milenija, osjećala se značajna uloga institucije vakufa, posebno u razvoju urbanih sredina. Sačuvane vakuf-name, kao svečane povelje pojedinih zavještača-vakifa, pružaju vjernu sliku kako ekonomskog i komanulnog, tako prosvjetnog i kulturnog stanja pojedinih gradskih naselja na koja se odnose. Iz pojedinih vakuf-nama, u prvom redu onih kojima su zavještani krupniji vakufi, mogu se sagledati razni vidovi kulturne klime određene društvene sredine.

Na području Bosne i Hercegovine za vrijeme osmanske vlasti, kao što je poznato, postojao je veći broj gradskih naselja i trgova kojima su pojedini vakufi dali značajne impulse u njihovom razvoju. Pored Sarajeva, kao središta ovog našeg, užeg regiona, Mostar je, nedvojbeno, zauzimao jedno od vodećih mjesta.

Zahvaljujući izvjesnom broju vakufa, prvenstveno onih krupnijih, iz druge polovine XVI stoljeća, čiji je veći dio objekata i do danas sačuvan, Mostar je u to vrijeme uspio zabilježiti kvalitetan skok u svom razvojnom putu, jer je u svega četiri decenije prerastao iz dotadašnjeg vojno-strategijskog punkta u kasabu, sa sjedištem kadiluka i hercegovačkog sandžaka.

Među vakuf-name, koje su predmet našeg proučavanja, spadaju sljedeće:

— Vakuf-nama Čejvan-čehaje, sina Abdurahmana, datirana 7. šawwala 961. po Hidžri (5. septembra 1554).

— Vakuf-nama Čejvan-čehaje, sina Abdurahmana, datirana 21. di-l-higga 965. po Hidžri (4. oktobra 1558).

— Vakuf-nama Nesuh-age (Vučjakovića), datirana u trećoj dekadi gumada I 972. po Hidžri (25. decembra 1564. — 3. januara 1965).

— Vakuf-nama hadži Muhamed-bega poznatijeg kao Karađoz-bega, datirana u prvoj dekadi ramazana 977. po Hidžri (7—16. februara 1570).

— Vakuf-nama Derviš-age (Bajezidagića), datirana u drugoj dekadi rabia II 1001. po Hidžri (16—25. januara 1593).

— Vakuf-nama Derviš-age (Bajezidagića), iz 1010. po Hidžri (1602).

Valja napomenuti da su sve vakuf-name, izuzev Vučjakovića, sačuvane u originalu, što predstavlja jedinstvenu kolekciju ove vrste historijskih isprava iz XVI stoljeća, na cjelokupnom području Bosne i Hercegovine.¹

Sve navedene vakuf-name sačinjene su na arapskom jeziku, kakva je praksa, čini se, bila pretežno za ovu vrstu isprava negdje do početka XVII stoljeća, na području južnoslovenskih zemalja, otkada su vakuf-name sačinjavane na turskom jeziku.²

Upoređivanjem dostupnih vakuf-nama, sačuvanih na teritoriji jugoslovenskih zemalja, koje potječu do kraja XVI stoljeća, a pisanih na arapskom jeziku, doći ćemo do nekoliko interesantnih konstatacija:

a) navedene vakuf-name iz Mostara sačinjene su u neuporedivo korektnijem i stilski dotjeranijem jeziku, u odnosu na ostale poznate vakufname;

b) uvodni dio tih vakuf-nama, dispositio, predstavlja svojevrsnu filozofiju i gledanje svakog pojedinog vakifa na ovozemni život, što je izraženo plastično, figurativno i misaono i po čemu skupina ovih vakuf-nama predstavlja osobitu vrijednost u kompleksu svih sačuvanih vakuf-nama;

c) ova zbirka vakuf-nama sadržinski ima izvjesne, specifične institucije karakteristične za tu skupinu.

¹ Sve ove vakuf-name čuvaju se u trezoru Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu.

² Ovdje je interesantno ukazati da sve ove vakuf-name, posebno dvije vakuf-name Čejvan-čehaje (961. i 965. po Hidžri) padaju u onaj period kada je centralna osmanska vlast zvanično počela voditi kurs upotrebe tursko-osmanskog jezika u vakuf-namama, potiskujući na taj način arapski, a uvodeći turski

umjesto njega. Ova kolekcija vakuf-nama koje su pisane arapskim jezikom, jasno ukazuje da ni zvanična politika centralne vlasti, u tom pogledu, nije imala gotovo nikakva odraza, ni uticaja na jezik ovih vakuf-nama. (Vidi: Hasan Kaleši, *Jedna arapska vakufnama iz Ohrida iz 1491. Prilozi za orijentalnu filologiju XII—XIII*, Sarajevo, 1965, str. 19.)

JEZIK I KOMPOZICIJA VAKUF-NAMA

Gornja skupina vakuf-nama, koja je nastala u Mostaru, u vremenskom razdoblju od nekih četrdeset godina (1554—1593), sačinjena je u takvom finom, koretnom, briljantnom arapskom jeziku, neusiljenim sag'om, a iznad svega koncizno, bez ikakva balasta, u vrijeme kad je arapski jezik na svome matičnom području već odavno bio ušao u fazu svoje dekadentnosti. Potrebno je posebno ukazati na to da su u tom stilu napisani podjednako, kako uvodni dijelovi tih vakuf-nama, koji se, inače, s obzirom na njihovu prirodu, pišu biranim riječima, i pompeznim stilom — tako i svi ostali dijelovi, u kojima je to bilo teško postići, s obzirom na materiju koja je predmet uvakufljenja, za koju je, inače, potreban običan, svakodnevni vokabular i način izražavanja. Ove vakuf-name ne poznaju monotoniju i suhoparno izražavanje, nego svojim jednostavnim, ali snažnim formulacijama pojedinih rečenica zadržavaju pažnju čitaoca, kao da je riječ o djelu iz lijepe književnosti, a ne o vakuf-nami!

Za ogled donosimo kraći tekst iz vakufname Čejvan-čehaje, iz 965. godine po Hidžri (1558) što se upravo odnosi na materiju koja je neposredni predmet regulisanja vakuf-namâ:

»U želji da se njegova dobra djela sačuvaju dok je svijeta i vijeka, i da im ni zub vremena ništa ne naškodi, on je, sa jasnom i određenom namjerom i iz najčišćih pobuda, na najljepši način i u najsavršenijoj formi, dok je bio u takvom duševnom stanju u kojem su valjani svi čini i pri kojima su važeća sva dobrotvorna davanja, uvakufio i izuzeo iz prometa nepokretna dobra, što su bila u sastavu njegovog punovaljanog imetka (mulk) i što je bilo njegovo izričito pravo do momenta pojave ovog uvakufljenja, a to su:

— svih 67 dućana u kasabi Mostaru, od kojih su neki podignuti na Pećini, koja je pretvorena u han, sa besplatnim primanjem svih putnika-namjernika, a nalazi se ispred tvrđave, u blizini ceste. Uz nju se nalazi i magaza za stočnu hranu;

— svih 8 prostorija što se nalaze iznad ceste;

— prostorija koja je ispod tih prostorija, u blizini spomenutog hana;

— cijela parcela slobodnog zemljišta što se nalazi između obale rijeke Neretve i javnog drumca, koja je namijenjena za izgradnju koristonosnih objekata u korist vakifove zadužbine, iz sredstava što preteknu od novaca koji su namijenjeni za izdatke;

— 1 pekara;

— 2 prostorije na kat ispod kojih se nalazi magazin pšenice i skladište ogrevnog drveta, a svi ti objekti nalaze se vis-à-vis spomenutih dućana³.

³ Na ovom mjestu je upotrijebljena riječ *dućani*. Očito, s obzirom

na prethodni tekst, da na ovom mjestu dolazi do nejasnoće, jer dot-

- 2 mlinice koje se nalaze u mjestu zvanom Jasenica;
- 2 mlinice koje se nalaze u mjestu zvanom Studenci što pripada tvrđavi Ljubuški;
- stupa zvana »kebe denki« koja se nalazi na rijeci Studencima;
- čajiri, što se nalaze između sela Dobriča i Raštana, u nahiji Blato, koja je u sastavu spomenutog kadiluka Mostara;
- 1 pekara što se nalazi u kasabi Gabeli, koja je u sastavu kadiluka Nevesinje, sa jednom prostorijom i ambarom;
- 22 prostorije što se nalaze jedne vis-à-vis drugih, naokrug, sa sve četiri strane, koje se nalaze također tamo, te vrt i bunar što se nalaze između tih prostorija;
- 20 dućana, koji ne ulaze u broj navedenih prostorija;
- 1 han koji se takođe nalazi tamo, s kućom za stanovanje handžije i sa skladištem za stočnu hranu;
- sva 4 magazina što su sagrađena iza spomenutog hana, vas-à-vis bunara.

Nema potrebe detaljnije objašnjavati i opisivati sve te objekte, jer su dobro poznati (svakom) običnom i uglednijem čovjeku. Spomenuti objekti su (uvakufljeni) sa svojim granicama, pravima i ostalim što im pripada, kao i sa svim onim što je spomenuto ili nije, što je uvršteno u tekst vakuf-name ili nije.

(Vakif je također odredio) svotu novca u iznosu od 150.000 dirhema,⁴ od čistog srebra, pune mjere, koji su u opticaju na teritoriji Osmanskog Carstva, pošto ju je izdvojio iz najčišćeg dijela svoga imetka i nakon što ju je izlučio od ostalog što je dobio.

Vakif koji poznaje gledišta koja postoje o dobrotvornim djelima, čovjek koji ide putem dobročinstva, odredio je da se ta nepo-

le nigdje nije spomenuta riječ dućani. Upotrebljavana je riječ *huğra* (soba), što smo prevodili jednim općenitim izrazom *prostorija*, s obzirom na njihovu čisto privrednu namjenu. Tako postaje jasno, na osnovu ovdje upotrijebljene riječi dućani, da se, de facto, pod sobama mislilo na poslovne prostorije, dućane.

⁴ Svota od 150.000 srebrnih dirhema, odnosno akči, na što se ovdje stvarno mislilo, jer je uobičajeno da se riječ akča, u arapskom tekstu, nikad ne upotrebljava, nego njen adekvat u arapskom jeziku, tj. dirhem, predstavlja golem kapital kojim je kao gotovinom Čejvanbegov vakuf raspolagao, i time predstavljao značajnu novčano-kreditnu instituciju koja je podsticala razvoj gradske privrede.

Na osnovu jednog podatka, datiranog u prvoj dekadi safera 964. (4—13. decembra 1556), u kojem se kaže da je Husrev, sin Abdulaha, prodao Jusufu jednog ata za 1.050 akči (*Šidžil sarajevskog kadije br. 1, Gazi Husrevbegova biblioteka, str. 15, dokum. 3*) moglo bi se utvrditi da je uvakufljena svota od 150.000 akči predstavljala toliku vrijednost da se za nju moglo kupiti stotinu četrdeset rasnih konja u to doba.

Za još bolju ilustraciju vrijednosti te sume navodimo da je ukupan prihod carskog hasa u Kliškome sandžaku 1550. godine iznosio 107.230 akči prema Opširnom popisa Kliškog sandžaka iz navedene godine (Bašbakanlik aršivi Istanbul, Tapu defterleri No 284, s. 23). Dobrotom kolege Fehima Spahe došao sam do ovog podatka.

kretna dobra koriste na uobičajen način i da se naznačeni iznos daje pod interes na način kako je određeno šerijatom, bez kamate i prevare, tako da prihod na svako 10 dirhema, svake godine iznosi 1 dirhem i četvrtinu, ni više ni manje; da se (u ovom smislu) posluje sa osobama koje su u mogućnosti da otplate kredit i da izvrše svoje obaveze; te da se od njih novac dobije bez odugovlačenja kad nastupi rok, da se od njih uzima jak i odgovarajući zalog i da imaju jamce pouzdane; da se ne daje vojnim licima koja idu u bojeve, ni osobama koje češće plove morima, niti licima od visokih položaja ni velikanima, niti osobama koje rasipaju novac u besposlice, ni osobama koje su poznate po odugovlačenju isplate dugova, kao ni onim licima koja prave ujdurme. Treba biti vrlo oprezan u svim slučajevima tako da se vakufu ne bi nanijela šteta«. ⁵

Jezičku vrijednost vakufnama iz ove kolekcije neće umanjiti poneka greška gramatičke, odnosno sintaktičke prirode, kojih se, dopuštam, također, može naći u ovim tekstovima. Te greške, treba pripisati, u prvom redu, licima koja su ispisivala tekstove pojedinih vakufnama, a koja, u krajnjem slučaju, nisu ni morala imati neku vrhunsku kulturu iz arapskog jezika. U svemu tome, ipak, je najbitnije, da na takvim mjestima nije riječ o grubljim greškama koje bi mogle dovesti do pogrešnog shvaćanja, odnosno do iskrivljivanja smisla pojedinih dijelova vakufnama. To su, uglavnom, lapsusi koji se mogu tolerisati.

MEDITACIJE

Poznato je da svaka vakufnama, manje-više, u svome uvodnom dijelu sadrži razmišljanja vakifa o ovozemnom životu, njegovoj prolaznosti i ništavnosti, o mjestu čovjeka u njemu, te o vječnosti zagrobnog života. To, u stvari, predstavlja uvod u sami čin uvakufljanja kao bogougodnog djela čovjeka, koji će ovjekovječiti njegov spomen među ljudima.

Vakuf-name, o kojima je ovdje riječ, predstavljaju, doista, literaran tekst u onom svome dijelu u kojem se (vakifima) pripisuju takva razmišljanja, protkana na izvjesnim mjestima citatima iz Kur'ana i Muhamedovim izrekama, te pojedinim sentencijama izraženim u stihu, bilo da su produkt sastavljača dotične vakuf-name ili da su, pak, uzeti iz bogate književne orijentalno-islamske riznice. Otud bi ove vakuf-name trebalo tretirati ne samo kao izvore za kulturnu istoriju nego i kao svojevrsne literarne tekstove.

Kao ogled ovih dijelova tekstova u vakuf-namama iz Mostara, donosimo, u našem prijevodu, dva odlomka. Jedan od tih odlomaka uzet je iz vakuf-name poznatog pjesnika Derviš-paše Bajezidagića,

⁵ Citirani tekst prenijet je doslovno iz gore navedene vakuf-name, str. 12—17.

iz 1001. po Hidžri (1593), a drugi iz vakuf-name hadži Muhamed-bega zaima, iz 977. g. po Hidžri (1570).

U vakuf-nami Derviš-paše, između ostalog, stoji:

»Kad je spomenuti opunomoćitelj — neka trajno bude u pažnji ljudi njegova dobrota — spoznao svojom pronicljivošću da je ovaj svijet kuća prolaznosti i iskušenja, a ne kuća postojanosti i mira; mjesto muka i teškoća; mjesto kušnji i nedaća; mjesto gdje se dolazi i odakle se ide dalje; mjesto kroz koje se putuje i prolazi; svijet čiji oblak prati sjena koja nestaje, a čovjek koji u njemu boravi gost je privremeni; prostranstva njegova krcata su problemima; nepomućena sreća u njemu izmiješana je sa surovošću; svadbeni pir u njemu je živa muka; kratkovidno je ići za korišću; dobro u njemu je nešto beznačajno; život u njemu kratka vijeka; njegova slast pomiješana je s gorčinom, a korist je izmiješana sa štetnošću; neprijateljstvo postalo običaj; finoća u njemu naziv za silu; postavljanje i svrgavanje blizanci su u njemu; radosti u njemu su zla; ushićenost u njemu je propast; slasti njegove su obmana, a onaj ko ih traži obmanut je; njegova velikodušnost je obična obmana, a onaj ko je želi, obmanut je; on počinje sa monumentalnim zdanjima i zamcima, a završava tamnim (hladnim) rakama i grobovima; orkani odnose svježinu njegovih vinograda, a bujice događaja zamućuju vode njegovih izvora; kakvo god dobro djelo učiniš, ipak se pokaješ; ko se primakne zmiji, ona će ga pecnuti, zato daleko bilo to nezdravo stanje u ovozemnom životu! On je monoton. Pa i pored toga, (ovaj svijet) je njiva koja daje mogućnost da se čovjek približi Allahu uzvišenom preko velikih dobrih djela, u smislu riječi Vjerovjesnika — neka ga Allah blagoslovi: »Ovaj svijet je njiva za drugi svijet«. Zato ne odgađaj dobra djela za sutra, jer može se dogoditi da te sutra ne bude. Razmisli i o riječima prvaka među ljudima i poslanika Gospodara sveznajućeg, zagovornika za griješne »kad grešnici budu ščepani za kike i noge«; »Što čovjek pojede, to uništi, što obuče to pohaba, a što da u dobrotvorne svrhe, to ga ovjekovječi«, te da su dobrotvorna djela stepenice, koje vode do najvećeg spasa i svijetla krila za uzlijetanje do visokih položaja; da se nagrada za dobročinstvo ne uzima kao sredstvo za isticanje, makar vremena hujala i njega smrt ugrabila; i da je vakuf dobro djelo koje teče, a kod takvog dobrog djela koje teče obnavljaju se koristi tokom vijekova, a njegovi prihodi uvećavaju se smjenom danâ i noći«.⁶

Odlomak iz vakuf-name Muhamed-bega, zaima, poznatog pod imenom Karađoz-beg:

»Hvala Allahu, Stvoritelju ljudi; Oprostitelju grijeha; Onome koji u izobilju daje dobra i odbija nedaće; Onome koji razotkriva nedaće, zakonodavcu šerijata i odredaba; Onome koji upućuje stvorenja na put spasa; Onome koji će nagraditi djela ljudi prema njihovom učinku na dan proživljenja. Blagoslov i mir (njegovom)

⁶ Gornja vakuf-nama, str. 25.

poslaniku, koji je dobio podršku od Gospodara sveznajućeg, koja se sastoji u jedinstvenom činu koji će ostati dok bude svijeta i vijeka, zagovorniku čiji će zagovor biti uslišan za pravo ljudi i grešnih pripadnika njegova naroda, na dan »kad grešnici budu ščepani za kike i noge«, neka Muhameda Allah blagoslovi, njega i njegov rod — koji su dali svoje živote za stvar vjere islama i koji su cijeli svoj život proveli u danonoćnoj molitvi!

Po tom, ova punovaljana šerijatska isprava, koje se treba pridržavati, a čija sadržina i smisao ukazuju da se (čovjek) prisjeća kao neke vrste upozorenja, koje je poznato svakome ko ima iole razuma i objektivnosti, a sastoji se u tome — da je ovozemni ništavni svijet samo put za smrt i stjecište nevolja, da je putovanje na kojem se neće niko duže zadržati, a niti će na njemu iko postići svaku (svoju) želju, da su ovozemne slasti štetne, a njihova količina i kakvoća nestalni, da su privlačne strane ovozemnog svijeta prolazne, a promjene u njemu svakodnevnne, da za imetkom ne teži niko do nesvjesna čovjeka, a za položajem niko osim neznalice, da će sreća tog svijeta uskoro prestati, a slava uskoro zaći, da je sretan i na pravom putu (jedino) onaj koji učini (nešto) danas za svoje sutra prije nego stvar izmakne iz njegove ruke i da je razborit čovjek samo onaj koji uoči da on nema ništa od ovozemnog života, jer »Što čovjek pojede, to uništi, a što obuče to pohaba, a što dà u dobrotvorne svrhe, to ga ovjekovječi.«

»Nosilac (ove) jasne isprave, koje se treba pridržavati, uzor ljudi od visoke časti, prvak među ljudima od postojane slave, ponos slavni i odličnika, ponos velikana i uglednika, koji zauzima visoke državne položaje, koji ide putevima blistave veličine i kojem je naklonjena posebno providnost velikog Allaha, gospodin Hadži Muhamed-beg zaim — neka je trajna njegova veličina i neka mu se poveća njegov ugled — pošto je razmotrio stanje svoga imetka i njegov kraj, i dok je bio u zdravlju opskrbio se u ovozemnom životu za drugi svijet, a što mu je preostalo (imetka) iznad njegovih potreba dao je za razne dobrotvorne i plemenite svrhe kako ne bi njegovo djelo bilo prekinuto (njegovom) smrću, u smislu one tradicije koja se prenosi od Allahova poslanika — neka ga Allah blagoslovi — koji je rekao: »Kad umre čovjek, tada prestaje njegovo djelovanje, izuzev u tri slučaja: »ako ima čestito dijete koje će se moliti za njega, ako ostavi neki nauk kojim će se (ljudi) koristiti ili trajno dobro djelo«. Nema sumnje da najveće dobrote i najsavršenija dobra (čine ono djelo) koje ne prestaje, po sili vremena i (ono djelo) koje beskrajno traje, a to je dobro djelo koje teče. Ono će postojati dok bude postojao ovaj prolazni svijet. To je vakuf koji ima stalne svoje prihode i koristi. Tako se spominje ime njegova vakifa prilikom trošenja vakufske rente za potrebe vakufa. Tako on živi drugi svoj život i svako ga dobrim spominje.«⁷

⁷ Vakuf-nama Muhamed-bega, zaima, str. 1—4.

OSOBNOSTI SADRŽINE VAKUF-NAMA

Predmet vakuf-nama uopće poznat je: podizanje i održavanje sakralnih, vjersko-prosvjetnih i ponekih komunalnih objekata. Uz to, kao predmet pojedinih vakuf-nama nalazimo i izvjesne institucije koje su za pojedine sredine, u kojima su nastale bile karakteristične, a njihova aktuelnost bila permanentna, jer je njihovo ustanovljenje došlo kao rezultat svakodnevnih potreba, i datosti pojedinih sredina, a to znači da dijapazon pojedinih vakuf-nama nije ničim striktno određen ni regularan, nego je zavisno od svakog konkretnog slučaja i situacije, te nahođenja samoga vakifa dobivao svoju formu i sadržinu.

Vakuf-name iz Mostara, o kojima je riječ, sadržinski predstavljaju zanimljivu kolekciju koja nekim svojim specifičnim institucijama, dobrim dijelom proširuje naša saznanja o mjestu i ulozi vakufa u sredinama u kojima su nastajali.

Karakteristični stavovi i institucije, koje daju osobito obilježje ovim vakuf-namama imaju, uglavnom, pedagoško-socijalni, karitativni, društveno-pravni i kulturni karakter.

Među interesantnije karakteristične odredbe tih vakuf-nama, koje imaju pedagoško-socijalni karakter, spadaju one na koje nailazimo u vakuf-nami Čejvan-čehaje iz 961 godine. Tu se za učitelja (mualima), koji će djelovati u vakifovom mektebu u Mostaru, uz uobičajene uvjete o potrebnoj stručnoj spremi, traži, također, da bude »uvijek nasmijan, prijatan i blag«.⁸

Uporedo s tim, od mualima u vakifovom mektebu u Gabeli traži se da se prilikom poučavanja učenika u čitanju Kur'ana »prema svima učenicima odnosi kao što se otac odnosi prema svojoj djeci, ne praveći nikakve razlike među njima.«⁹

U obje Čejvan-čehajine vakufname regulira se jedan vid socijalnog staranja za djecu koja pohađaju njegov mekteb u Mostaru. Naime, određuje se da se dnevno izdvaja po dva dirhema iz vakufskih prihoda, s tim da se svake sedmice za namijenjeni novac kupuje voće, zavisno od doba godine, a u slučaju da se voće ne bude moglo nabaviti, da se za tu svotu novca nabave slatkiši i dijele učenicima u mektebu, svakog četvrtka, poslije podne, tj. uoči sedmičnog praznika. Vakif čak želi da regulira svojom vakuf-namom i način, na koji će se koristiti preostala količina voća, odnosno slatkiša, tom prilikom, pa propisuje da mualimi to što preostane dijele siromasima, skrećući im pažnju da nijedan od njih, odnosno njihovih pomoćnika, ne dopusti sebi da to uzima za sebe i nosi svojoj kući, jer ukoliko bi se to dogodilo, da bi dotično lice time počinilo teži grijeh.¹⁰

Poznato je da krupniji vakufi, obično, imaju instituciju musafirhane i imareta koje su osnivali sa ciljem da se putnicima i nam-

⁸ Gornja vakuf-nama, str. 24.

⁹ Vakufnama iz 965. g. str. 33.

¹⁰ Vakuf-nama iz 961. g. str. 24; vakuf-nama iz 965. g. str. 27.

jernicima pruži besplatan, kako bi se to savremenim jezikom reklo, »kompletan pansion«, na jedno određeno vrijeme, odnosno da se službenicima dotičnog vakufa izdaje beslatno po topao obrok dnevno. Međutim, Čejvan-čehaja, kao jedan od većih vakufa Bosne i Hercegovine, svojim vakuf-namama nije predvidio instituciju mu-safirhane niti instituciju imareta, nego je našao za shodno da uspostavi dvije specifične institucije u okviru svoga vakufa, koje u sebi nose karitativni karakter.

Jedna od tih institucija sastoji se u tome da se iz tekućih prihoda njegova vakufa izdvaja svake sedmice po 30 dirhema, s tim da se iz tih sredstava svakog četvrtka kupuje kruh, ukoliko ga bude na pijaci, te da se svaki kruh, koji teži 1 dirhem, dijeli na četiri dijela i da se tog dana, poslije ikindiye-namaza, podijeli siromasima, u dvorištu vakifove džamije u Mostaru. U slučaju da ne bude kruha, onda će se iz tog raspoloživog novca kupiti neka druga hrana i podijeliti siromasima. Mišljenja smo da cjelokupna ova formulacija, sama po sebi, dovoljno govori o vakifovom sagledavanju jednog socijalnog problema u njegovoj sredini, u kojoj je bilo dana kada se nije moglo ni kruha naći na gradskoj pijaci, i njegovu čvrstu odluku da doprinese da se na taj način bar minimalno ublaži glad njegovih sugrađana.¹¹

Druga institucija Čejvan-čehajina vakufa, u kontekstu njegova karitativne politike, jeste da se iz godišnjih sredstava koja će se formirati na taj način što bi se iz tekućih vakufskih prihoda izdvajala po 2 dirhema dnevno, svake godine, prilikom Kurban-bajrama, kupilo deset ovnova, ugojenih, ali koji ne smiju imati određene fizičke mane, koje su taksativno utvrđene u šerijatskom pravu, a koje predstavljaju šerijatsko-pravnu zapreku da se dotična životinja, kod koje se steknu te fizičke mane, može da upotrijebi za kurban. Vakuf-namom je određeno da će se ti ovnovi klati redovno svake godine, poslije obavljene bajramske molitve, u dvorištu vakifove džamije u Mostaru, a njihovo meso će se dijeliti isključivo siromasima.¹²

Posebnu pažnju među odredbama vakuf-nama koje su predmet našeg proučavanja, privlači odredba, također u vakuf-nami Čejvan-čehaje, kojom vakif određuje da njegov vakuf pomaže svojim sugrađanima da izvrše svoje poreske obaveze prema centralnoj osmanskoj vlasti. Naime, vakuf-namom se određuje da se iz sredstava, što preostanu nakon podmirenja osnovnih izdataka vakufa, isplaćuje državni porez zvani avariz, u granicama raspoloživih sredstava, za muslimane, bez obzira na to u kojoj mahali u gradu budu stanovali. Propisano je da stanovnici pojedinih mahala treba da dođu na sud, gdje će se u prisutnosti kadije pročitati teftar što ga carski

¹¹ Vakuf-nama iz 961. g. str. 37; vakuf-nama iz 965. g. str. 42—43.

¹² Vakuf-nama iz 961. g. str. 34—35; vakuf-nama iz 965. g. str. 41.

gulam sobom bude donio sa dvora, kojim je određena visina avariza za građane Mostara, a onda će mutevelija Čejvan-ćehajina vakufa isplatiti iz vakufskog novca svakom muhtaruu pojedine mahale onoliko svotu sa koliko se oporezuju stanovnici dotične mahale. O svemu tome kadija će izdati dotičnom muteveliji hudžet kojim će mutevelija dokazivati tu isplatu prilikom obračuna.¹³

Na osnovu izloženog gornjeg teksta vakufname, kojim se reguliše ovo pitanje, moglo bi se izvući nekoliko zaključaka:

a) da vakif problem ispunjavanja poreskih obaveza Mostaraca nije posmatrao iz uskog ugla svoje mahale, nego šire, obuhvatajući stanovnike svih gradskih mahala;

b) da je vakif prihvatao sve dospjele obaveze avariza svojih sugrađana, po mahalama, apstrahujući imovinsku moć pojedinih kuća, koje su za ovu vrstu državnog poreza obično bile klasirane u tri kategorije: bogate, srednje stojeće i slabije stojeće kuće;¹⁴

c) da je Čejvan-ćehajin vakuf, od svoga nastanka do uvođenja Tanzimata, de facto, ali ne i nominalno, bio obaveznik avariza, čime je u najtežim danima, kroz koje je kroz taj dugi period prolazila država, a posebno njeno stanovništvo, pružao značajna olakšanja građanima u izvršavanju njihovih poreskih obaveza prema državi.

I u sklopu cijelog niza odredaba kojima se regulišu ciljevi u koje će se trošiti sredstva Čejvan-ćehajina vakufa, da spomenemo i odredbu koja na jedan specifičan način reguliše jedno teološko-šerijatsko-pravno pitanje. Naime, Čejvan-ćehaja je tekstom svoje vakuf-name isto tako odredio da se iz sredstava njegova vakufa, poslije svakih pet godina, izdvoji suma od 3.000 akči, koja će se dodijeliti nekom licu, u svrhu njegova odlaska na hodočašće u Meku i Medinu, gdje će dotično lice obaviti propisane islamske obrede hodočašća, ali pod uvjetom da je dotično lice, kako je to predviđeno odredbama šerijatskog prava, već ranije obavilo hodočašće kao vjersku dužnost, koju je ono sâmo bilo dužno obaviti.¹⁵ Iz takve stilizacije proizlazi da je vakif ovom odredbom želio da se trajno, svakih pet godina, za njegovu dušu, obavlja hodočašće, kao jedna od osnovnih dužnosti muslimana. Ova odredba je, po našem mišljenju, neobična, jer odudara od utvrđene prakse zasnovane na šerijatskom pravu.

Naime, kako je poznato, po islamu vjernik je obavezan da jedanput u životu osobno, odnosno preko svoga zastupnika, bilo za svoga života ili poslije smrti, obavi hodočašće, istina pod određenim uvjetima, u prvom redu materijalne prirode. Nije nam poznato da

¹³ Vakuf-nama iz 961. g. str. 35—36; vakuf-nama iz 965. g. str. 41—42.

¹⁴ Vidi o ovoj vrsti poreza:

Zanimljivo je ukazati da su u Osmanskoj Carevini osnivani vakufi s isključivom namjenom da kao

institucija solidarnosti sa žiteljstvom u cjelosti snosi avarize za čitave mahale i sela. Vidi o tome opširnije: *Islam ansiklopedisi*, 2, sub voce *Avâriz vakfi*.

¹⁵ Vakuf-nama iz 961. g. str. 35.

je vakif Čejvan-čehaja za svog života obavio hadž, ali je najvjero-
vatnije da ga doista nije ni obavio. To se može jednostavno zaklju-
čiti iz činjenice da ni u njegovoj vakuf-nami, a niti u ma kojoj
drugoј historijskoј ispravi u kojoj nalazimo spomena ovoj ličnosti
ne nailazimo uz njeno ime na titulu *hadži*, a poznato je da su u to
vrijeme osobe koje su obavile hadž, s osobitom ljubavlju i ponosom
navodile tu titulu uz svoje ime. Ukoliko je vakif i želio da namijeni
izvjesnu svotu novca u svrhu obavljanja hodočašća kao svoje lične,
vjerske obaveze, poslije smrti, posredstvom zastupnika, takva nje-
gova odluka i namjena nije trebalo biti određena slovom vakuf-na-
me iz prostog razloga što je to njegova lična, vjerska obaveza, koju
je trebalo regulisati posebnim testamentom.

Uopće, ostaje nepoznanica kako je ovakva odredba mogla ući
u tekst vakuf-name i kakva je svrha bila vakifa sa uspostavljanjem
institucije bedela (zastupnika) u svrhu obavljanja hadža. Ako uz
neobičnost te institucije u okviru vakufa Čejvan-čehaje uzmemo u
obzir velike finansijske efekte koje je sobom ta odredba povlačila,
ostaćemo još u većoj nedoumici, čemu je to trebalo da, da factu, slu-
ži? Ako pretpostavimo da je od uspostavljanja ovoga vakufa i sači-
njanja i legalizacije njegove vakuf-name (1554) sve do aneksije
Bosne i Hercegovine (1908), kada je, de factu, ukinut svaki vid oto-
manske vlasti na području Bosne i Hercegovine, striktno u život
provođena navedena odredba vakuf-name, doći ćemo do činjenice
da je kroz to dugo vremensko razdoblje 73 puta trebao biti upućen
bedel, a da bi isplaćeni izdaci u tu svrhu trebalo da iznose 219.000
akči!¹⁶

Tekstom svoje vakuf-name iz 1010. g. Derviš-paša Bajezidagić
je nakon što je došao na položaj bosanskog valiје zavještao jednu
kolekciju djela-manuskripta na arapskom, perzijskom i turskom
jeziku 1602. g. po Hidžri. Među uvakufljenim djelima posebnu vri-
jednost predstavljalo je poznato tasavufsko djelo Matnawī, na per-
zijskom jeziku, ispjevano u 25.700 stihova, od Ćalāluddīn Rūmī-ja
(1207—1273) te komentar toga djela, napisanog također na perzij-
skom jeziku, u 6 svezaka, od Muslihuddin Mustafe, poznatog pod
imenom Sururi (1491—1562). Valja napomenuti da III, IV, V i VI
svezak toga komentara predstavlja autograf samog autora komen-
tara, dok su I i II svezak pisani drugom rukom, uz napomenu da
su oba sveska pregledana i autorizirana od samog Sururija.¹⁷

Za razliku od drugih djela što ih je uvakufio Derviš-paša Ba-
jezidagić, Matnawī je imala posebno mjesto u cjelokupnom nje-
go-

¹⁶ Međutim, s obzirom na činje-
nicu da spomena ovoj odredbi ne
nalazimo u drugoj, kronološki mla-
doј vakuf-nami Čejvan-čehaje, iz
965. godine, koja je, vjerovatno,
trebala da predstavlja definitivno
redigovan tekst njegove vakuf-na-
me, i ako se tako uzme, onda bi se
moglo tumačiti da je vakif, kasni-

je, preispitao i sagledao cijeli ovaj
problem i u drugoj, definitivnoj va-
rijanti svoje vakuf-name, ispustio
odredbu o izdvajanju sredstava za
obavljanje hadža.

¹⁷ Vakuf-nama Derviš-paše Ba-
jezidagića iz 1010. godine po Hidžri,
str. 14.

vom gledanju na ulogu vakufa u obrazovanju. Otud je on istom svojom vakuf-namom, uvakufio svotu u iznosu od 36.000 dirhema, s tim da se taj novac daje pod interes privrednicima i od prihoda što budu od tog dobijeni da se isplaćuje mjesečna plaća u iznosu od 300 akči licu koje bude predavalo to djelo na način kako je vakif odredio. Vakif je formulacijom toga dijela svoje vakufname pledirao da predavanjima iz tog poznatog djela iz islamske mistike bude obuhvaćen što veći broj građana Mostara. Da bi se izbjegao svaki monopolizam na primamljivu dužnost predavača Matnawije i istovremeno da bi se osigurao kvalitetan predavački kadar, vakif je, između ostalog, odredio: »Ako bi došao neko ko bi bio učeniji i rječitiji od njega (tj. od dotičnog predavača), te uzornijeg vladanja, makar to bio i učenik, kadija je u tom slučaju dužan oduzeti tu dužnost od prvoga i dati je drugome koji je učeniji i bolji čovjek, kako bi predavanja imala puni efekat, ali pod pretpostavkom da se i sam osvjedoči u veće naučne kvalitete dotičnog, ta da su građani posvjedočili da je to lice i na visokom moralnom nivou.«¹⁸

Na osnovu gore izloženog teksta vakuf-name mogu se izvesti ovi zaključci:

a) Derviš-paša Bajazidagić, koji je rođen u Mostaru, a u Istanbulu zauzimao visoke državne položaje u Osmanskoj Carevini i doživio svoj puni zamah kao jedan od vrhunskih intelektualaca i istaknutih pjesnika cjelokupne osmanske poezije, dolaskom na čelo bosanskog pašaluka, smatra da je potrebno da svoj udio u podizanju i razvoju svog rodnog mjesta i svoju privrženost rodnom kraju još više naglasi. U tom smislu, između ostalog, zavješta i svoj drugi vakuf koji, ovog puta, ima izrazito prosvjetno-kulturni karakter. U cilju upoznavanja sa izvjesnim najtraženijim i vjerovatno i najvrednijim naučnim i literarnim djelima toga momenta u Osmanskoj Carevini on je zavještao kolekciju od četrdesetijednog djela-manuskripta.

b) Pojava djela Matnawī i Sururijeva komentara toga djela obilježava, bez sumnje, značajan događaj u tadašnjem kulturnom krugu grada Mostara. Naime, iako je u toj sredini već do tog vremena bila stvorena izvjesna kulturna klima, koja je omogućavala jednom uskom krugu ljudi da prošire svoje vidike iz sfere orijentalno-islamske kulture i nauke, pretpostavljamo da su mogućnosti tog kruga još uvijek bile relativno skućene. Osnovni razlog za to, u prvom redu, vidimo u činjenici da do tog momenta tu još nije bilo nikakvih institucija, u prvom redu vakufskih, koje bi bile u mogućnosti pružiti u većim razmjerama tom krugu ljudi sve ono što se pojavljivalo u metropoli kao centru svega stvaralaštva, s jedne strane, a iz zbog ogromnih prostornih relacija, za to doba, između Mostara i Carigrada, s druge strane. Otud je naša pretpostavka da su

¹⁸ Ibidem, str. 14—15.

obrazovaniji ljudi iz naše sredine, u to vrijeme, uglavnom, mogli da prate kretanja u pojedinim naučnim oblastima sa većim zakašnjenjem, ograničavajući se na ona najpoznatija ranija djela iz oblasti tumačenja Kur'ana, islamske tradicije, šerijatskog prava, logike, arapskog i turskog jezika. Teško je vjerovati da je Mostar kao kulturno središte Hercegovine, sve do tog vremena, imao nekog tješnjeg dodira sa djelima iz islamskog misticizma uopće. Štaviše, mogli bismo tvrditi da mostarski kulturni krug do kraja XVI stoljeća nije bio u prilici da se podrobnije upozna sa Matnawijom. Osnovni razlozi za to leže u prostoj činjenici da, de facto, do perifernih, zapadnih dijelova Carevine, konkretno Mostara, ili šire do Bosne i Hercegovine, do Derviš-pašina zavještanja Sururijeva komentara, nije bilo načina da se dođe do tog kapitalnog djela s obzirom na njegov raritet, a i činjenicu da najvjerovatnije u tadašnjim kulturnim sredinama u našim krajevima nije ni bilo pojedinaca koji bi vladali persijskim jezikom u tolikoj mjeri da bi mogli razumijevati Matnawiju. Otud je, bez sumnje, pojava ovoga djela u tadašnjoj mostarskoj sredini, koja se već dotada počela formirati u jedan od kulturnih centara islamsko-orijentalne kulture u Bosni i Hercegovini, predstavljala snažan podsticaj da se na tom tlu još intenzivnije počne njegovati persijski jezik kao elemenat kulture orijentalnog podneblja koja će se rascvjetati i svoje grane raširiti u naredna dva stoljeća da gotovo neće moći biti nikakva pjesničkog stvaraoaca, a ni poklonika tesavufa kome persijski jezik sa svojim frazama, pjesničkim figurama i situacijama ne bi bio manje-više omiljeno sredstvo izražavanja.

Dragocjenosti toga komentara za mostarsku sredinu najbolje ilustrira onaj dio Derviš-pašine vakufname koji se odnosi na način korišćenja toga djela. Za razliku od ostalih uvakufljenih djela, za komentar je određeno da će se tim djelom koristiti isključivo predavač Matnawije i da se ono ne može rasparčavati na više dijelova u svrhu korišćenja, niti se može prepisivati iz njega, a ni praviti ispis, jer bi se na taj način oštetilo »i tim se ne bi postigao željeni cilj, tj. da to djelo korisno posluži i da se njime koristi«.

Posebno pada u oči da je Derviš-paša Bajezidagić, koji je, najvjerovatnije, za svoga boravka u Carigradu, gdje je obavljao visoke državne funkcije, bio u prijateljskim odnosima sa Sururijem, autorom prvog i vrijednog komentara Matnawije i tako ishodio od njega gornji primjerak njegova djela, od kojeg četiri sveska predstavljaju njegov vlastiti autograf, dok je druga dva sveska, koja je napisalo treće lice, lično pregledao i autorizirao. To nedvojbeno još jedanput svjedoči o ljubavi Derviš-paše Bajezidagića, koji je prema rodnoj grudi i njegovoj vrućoj želji da se generacije njegovih sugrađana napajaju na izvorima Matnawije, kao jednom od najvrednijih filozofsko-mističnih djela islamske kulture uopće.

Čini nam se da posebnu komponentu u ovom čitavom pitanju čini način na koji Derviš-paša želi ostvariti tu svoju zamisao. Naime, s obzirom na cjelokupni duhovni život muslimanskog žiteljstva Bo-

sne i Hercegovine toga vremena, u kojem su, između ostalog, i pojedine tada postojeće tekije, predstavljale stjecišta orijentalno-islamskog duhovnog života na tome području, moglo bi se pretpostaviti da bi on ostvarenje ranije navedene svoje zamisli usmjerio putem tekije. Međutim, bez obzira na to da li je u tom momentu u Mostaru postojala ikakva tekija ili nije, Derviš-paša Bajezidagić odlučio se za jednu karakterističnu formu predavanja Matnawije, sa ćurseva u četiri gradske džamije. On je na taj način, slijedeći staru tradiciju islamskog Orijenta, pokušao, u svome rodnom mjestu, džamiji dati karakter učilišta, dostupnog najširim slojevima naroda.

*
**

Najzad, potrebno je ukazati na zanimljiv popis predmeta koji su se nalazili u tri džamije Čejvan-ćehaje (Mostar, Gabela i Blagaj), a isključivo su bili namijenjeni za obavljanje vjerskih obreda, odnosno za potrebe samih džamija i njihova održavanja.

Ovaj inventarski popis nalazi se u samom kodeksu vakuf-name i slijedi neposredno poslije njena teksta. U prvi mah moglo bi se pomisliti da popis predstavlja aneks vakuf-nami, nastao nakon njena legaliziranja, na što bi, između ostalog, navodio i jezik na kojem je sačinjen popis,¹⁹ kao i činjenica da se, koliko nam je poznato, u vakuf-namama s područja južnoslavenskih zemalja toga vremena ne susrećemo sa popisom ove vrste. Naime, bila je redovita praksa da su se u samom tekstu vakuf-name navodili svi predmeti koje je vakif zavještao za džamiju. Ali, iako popis daje takav utisak u prvi mah, on je ipak sastavni dio vakuf-name, što se može zaključiti na osnovu klauzule koja slijedi na kraju popisa.²⁰

Popis pruža interesantne detalje koji zaslužuju pažnju jer predstavljaju podatke koji imaju kulturno-historijski karakter, pa ćemo ukazati na neke od tih pojedinosti.

PROSTIRKA

- tri mala perzera (halije) u džamiji u Mostaru,
- tri veća perzera u džamiji u Mostaru,
- jedan finiji ćilim za minber džamije u Mostaru,
- jedna sedžada otkana kao ćilim, u kojoj je utkano pet motiva mihraba, u džamiji u Mostaru,
- jedan manji perzer za mihrab u džamiji u Gabeli,
- dva veća perzera u džamiji u Gabeli,

¹⁹ Gore je ukazano na to da su vakuf-name o kojima je ovdje riječ sačinjene na arapskom jeziku, a ovaj popis je sačinjen na turskom jeziku.

²⁰ U klauzuli se kaže da vakuf-nama obuhvata trideset i tri lista, a sve što je tu sadržano napisano je od jednog te istog kaligrafa.

- jedan ćilim za minber u džamiji u Gabeli,
- jedna sedžada za mihrab u džamiji u Blagaju,
- četiri ćuburtije (*Ka'be örtüsü*)²¹ u džamiji u Mostaru,
- dvije kožice od tigra (*kaplan pustu*), za klupice na koje se stavlja Kur'an, odnosno džuzovi, u džamiji u Mostaru.

Gornji podaci, koliko nam je poznato, predstavljaju najstariji spomen sedžadama, tepisima, ćilimima i ćuburtijama u turskim ispravama s područja naših zemalja. Valja napomenuti da se u vakuf-namama iz tog vremena, u pravilu, isključivo spominju hasure kao prostirka džamija. Konkretno, i među navedenom prostirkom u Čejvan-ćehajinoj džamiji u Gabeli nalazila su se četiri komada egipatskih hasura. Teško bi bilo tvrditi da su navedene sedžade, perzeri i ćilimi, a posebno kožice od tigra, izrađeni na našem tlu, na kojem, najvjerovatnije, ćilimarstvo, polovicom XVI stoljeća, nije imalo za sobom toliku tradiciju da bi moglo dati takve vrste tkanina i za ovakve konkretne namjene. Čini nam se da bi bilo jedino realno, s obzirom na tadašnju situaciju, da su navedene tkanine uvezene odnekud sa islamskog Orijenta, kao što su, po našem mišljenju, uvezeni i neki drugi predmeti što ih nalazimo u popisu inventara.

SATOVİ

Jedan sat koji otkucava (*saat çak*) i jedan pješćani sat (*saat kumi*) nalazili su se u Čejvan-ćehajinoj džamiji u Mostaru. Na osnovu tih podataka i kazivanja savremenikâ, Hamdija Kreševljaković postavlja tezu da su ti satovi poslužili za ustanovljavanje muvekithane²² uz Čejvan-ćehajinu džamiju u Mostaru, koja je po-

²¹ Pod tim nazivom podrazumijeva se poseban komad crnog sukna na kojem je obično ispisano na arapskom jeziku *Lā ilāha illallāh*, kojim se prekriva mrtvac od momenta njegove smrti do momenta sahranjivanja. I danas je ćuburtijom vrlo često prekriven mrtvački tabut.

Riječ *ćuburtija* je arapsko-turška kovanica *Ka'be örtüsü*, što znači *prekrivač Ka'be*. Naime, svake godine u vrijeme hadža, na svečan način vrši se skidanje starog prekrivača sa Ka'be, a postavlja se novi po određenom ceremonijalu. Čini se da su od starih vremena vjernici sa svih strana svijeta, koji bi se u tim danima kao hodočasnici nalazili u Meki, vruće željeli da dobiju po komad tog prekrivača, kao neku vrstu svetog predmeta, i da

ga sobom ponesu u svoju zemlju. Spomen ćuburtije u ovom popisu pokazuje da se već tada iz Meke donosila ta tkanina u Mostar. Kako se u popisu inventara navode četiri komada ćuburtije, to se čini najvjerovatnije da su oni zavješteni od vakifa za gornju njihovu namjenu, tj. da se njima prekrivaju umrli vjernici i da se nakon njihove sahrane ponovo vraćaju u džamiju.

²² Muevkeithane su se obično uspostavljale uz pojedine veće džamije, a bile su snabdjevene potrebnim instrumentima za utvrđivanje sunčeva izlaska i zalaska, u svrhu određivanja momenta nastanka vremena za pet dnevnih molitava. (Opširnije: Muhamed Emin Dizdar, *Sat*, Narodna uzdanica, Kalendar za godinu 1934, Sarajevo 1933.)

stojala od 1558—1878. godine, i istovremeno predstavljala najstariju instituciju ove vrste u Bosni i Hercegovini.²³

U vezi s tim satovima moglo bi se postaviti pitanje njihova uvoza, tj. da li su uvezeni iz Evrope ili sa Orijenta. Ako imamo u vidu poznata, osnovna historijska fakta o pojavi i upotrebi satova u srednjem vijeku na Orijentu, u prvom redu kod Arapa,²⁴ i kasniju pojavu sata u Evropi,²⁵ čini nam se da ne bismo pogriješili ako bismo ustvrdili da je vakif Čejvan-čehaja za potrebe svoje džamije u Mostaru uvezao te satove odnekud sa Istoka.

TESPIHI

Prema popisu inventara, po hiljadu tespiha, izrađenih od šimširova drveta, nalazilo se u Čejvan-čehajinoj džamiji u Mostaru i u njegovoj džamiji u Blagaju. Isti toliki broj tespiha nalazio se i u vakifovoj džamiji u Gabeli, s tom razlikom što u popisu nije naznačeno da su i oni izrađeni od šimširova drveta. U tim podacima vidimo dva interesantna momenta: a) neobično golem broj tespiha u svakoj od tri džamije, što daleko premašuje potrebe i džamije u Mostaru, a kamoli potrebe ostale dvije džamije i b) tespihi od šimširova drveta predstavljali su skupocjenije tespihe, što je istovremeno značilo garanciju njihova kvaliteta i dugotrajnosti.

Šimširu, kao kulturi koja nosi obilježje mediteranske flore, spomena nalazimo u izvjesnom broju naših narodnih pjesama, koje, uglavnom, potječu iz kasnijeg vremena (XVIII i XIX stoljeće). Najstariji spomen ovoj kulturi, koliko nam je poznato, u historijskim izvorima sa tla Bosne i Hercegovine nalazimo u ovom popisu iz 1558. godine.

Ako bismo pokušali razriješiti pitanje porijekla šimširova drveta od kojeg su izrađeni spomenuti tespihi, a onda i pitanje mjesta njihove izrade, bez sumnje bismo se našli u dilemi, s obzirom na slijedeće momente.

Gledajući iz ugla naše današnje stvarnosti, bez nekih dubljih analiza, može se konstatirati da se šimšir (per.: *çemşir*) danas sreće u Bosni i Hercegovini isključivo kao ukrasno šibljje, obično u par-

²³ Hamdija Kreševljaković, *Sahat-kule u Bosni i Hercegovini*, Naše starine, IV/1957, str. 24.

²⁴ Među darovima što ih je slavni Hārūn ar-Rašid poslao Karlu Velikom 189. godine po Hidžri (804), nalazio se i jedan sat sa specijalnim uredajima.

Prema putopiscu Ibn Ćubayriju, u Damasku je bio jedan javni sat, s kraja XII stoljeća, a u poznatom islamskom učilištu al-Mustanšariyya, u Bagdadu nalazio se jedan sat u XIII stoljeću. (Mehmed Handžić,

Kairo, Sat kod Arapa, Novi Behar, II, 1 i 2, 1928, str. 41.)

²⁵ Spomena mehaničkom satu na kotače, u Evropi, prvi put nalazimo u Božanskoj komediji Dantea, oko 1300. godine.

»1657. g. primjenio je C. Huygens na zidne, (stajace) satove kao regulator njihalo (pošto ga je već 1612. g. J. Bürgi — zbog izohronizma njihovih perioda — upotrijebio za mjerenje vremena).« (*Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 5, Zagreb 1969, str. 621.)

kovima i kućnim dvorištima. Teško je vjerovati da su se iz tog šiblja, koje izbija iz stabljike-grma, debelog po samo nekoliko centimetara, mogli izrađivati neki jači i krupniji predmeti. Međutim, s druge strane, imamo podataka da su se iz šimširova drveta na području Bosne i Hercegovine, u prošlosti, izrađivali krupniji dijelovi kućnog namještaja: šiše, musandere i drugo, kao i samari i daske koje se stavljaju u grob prilikom sahranjivanja mrtvaca i slično.²⁶ To, očito, ukazuje da je u to doba, tj. u XVIII i XIX stoljeću, otkad, uglavnom, potječu naše narodne pjesme, postojala takva vrsta šimšira, sa mnogo višim i debljim stablima od koje su se takvi predmeti mogli izrađivati. O tome rječito svjedoče stihovi iz narodne pjesme *Ne daj za stara*, nastale na tlu Bosne i Hercegovine, koja počinje ovako:

Procvilila gora šimširova,
pitala je gora bršljenova:
»Šta je tebi, goro šimširova?«
»Ne pitaj me, goro bršljenova!
Danas mene svati prijeđoše,

provedoše lijepu djevojku.
Svi svatovi l'jepo konje jašu,
a ne jaše lijepa djevojka,
veće silna konja razigrala,
te oblama grane šimširove.«²⁷

Prema autoru savremene turske enciklopedije Okyanus, među kulturom pod nazivom šimšir, koja je rasprostranjena na relativno velikom području u svijetu, postoji oko 30 vrsta šimšira. Jedna od njih, i to, kako je autor naziva, *obični šimšir* (*Buxus sempervirens*), koji se susreće na području Turske, nekim krajevima sjeverne Afrike, na Kavkazu i zapadnim Himalajima, te u južnoj i srednjoj Evropi, predstavlja »većinom grm sa gustim granama, koji nekada

²⁶ Odmah treba napomenuti da izrada ovih predmeta ni u kom slučaju nije predstavljala svakodnevnost, raširenu pojavu, nego da su to bili veoma rijetki slučajevi, rariteti. Po kazivanju osamdesetpetogodišnje Alije Čelebić, rođene Ljubunčić, u kući njena oca Imšir-bega Ljubunčića, koji je skupa stanovao sa bratom Ibrahim-begom u Livnu, zapamtila je kao djevojčica šiše i musandere, izrađene od bršljanova drveta. Nije joj poznato ko ih je i kad gradio. Sjeća se da ih je i kao djevojčica sa ostalim svojim sestrama ribala (trala) ribicom, koja se u to doba, prije prvog svjetskog rata, mogla nabaviti u livanjskim dućanima. Dugačka riba, kojoj ne zna imena, iz koje je izvađena iznutrica, presjekla bi se na dva dijela

da bi se tako njom lakše baratalo. Ribu bi namočili u hladnu vodu i onda njom trljali musandere, šiše i ostale predmete od drveta u kući. Na taj način, predmeti koji su bili od bršljanova drveta sijali su se. Sama Alija tvrdi da u Livnu nikad nije bilo ukrasnog grmlja bršljanova.

Spomena *šimšir-tahtama* nalazimo u pjesmi u kojoj mati Bojčić-Alije dovikuje svoga sina u mezaru (*Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, sabrao Kosta Hörmann 1888—1889, priredila Denana Buturović, II, Sarajevo, 1976, str. 175).

²⁷ Hatidža Krnjević, *Usmene balade Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1973, str. 462.

može da naraste od 6—10 metara«. »Drvo je otvoreno žute boje, na kome se ne vide godovi, veoma je čvrsto, a i istovremeno i žilavo i izdržljivo. Vrlo je pogodno za drvodjelstvo. Upotrebljava se za izradu postolja za mašine i tkalačke stanove. U Anadoliji od njega se prave kašike i češljevi.«²⁸

Vjerovatno je ova vrsta šimšira, sa svim tim osobinama, nekada bila po našim šumama i koristila se za dosta široku upotrebu, kako smo već ukazali. Međutim, tijesno je vezano za to i pitanje da li je u momentu sačinjavanja gornjeg inventara bilo šimširâ sa gornjim osobinama, ako ne u regionu Mostara, a ono na širem tlu, u susjednoj Dalmaciji, odnosno u Bosni, te da li je tehnika obrade drveta uopće, a posebno te vrste drveta, bila na takvom stepenu da se moglo izraditi tri hiljade tespiha, što će reći 99.000 njegovih zrna.²⁹

Imajući u vidu sve iznesene momente, mi cijenimo da je, također, najrealnije da su i tespihi uvezeni odnekud sa strane.

ZAR, MUŠEME I MRAMORNE PLOČE

Popis inventara džamija Čejvan-ćehaje pruža istovremeno i zanimljive podatke o zaštitnim sredstvima džamije od elementarnih nepogoda (studen, bura, pa i žega). Poznato je da su za mostarsko podneblje uvijek bile karakteristične suhe zime, sa jakim burom, i vruća, sušna ljeta. Otud su u stara vremena kuće bile pokrivena pločom, kako se u brojnim turskim ispravama kaže (*kayagan örtülü*), koje su bile u stanju odoljeti i najjačoj buri. Kako su džamije u tom podneblju isključivo građene od kamena, a u pravilu nisu bile zagrijavane, što je bila redovita pojava, to se u tim džamijama, u zimske dane, posebno kad je puhala bura, osjećala studen. Zato je Čejvan-ćehaja predvidio i zaštitna sredstva protiv elementarnih nepogoda. Prema inventarskom popisu, na vrata vakifove džamije u Mostaru stavljala se *zavjesa za vrata (kapu perdesi)*, a na vrata njegove džamije u Gabeli stavljala se *gruba zavjesa (geçe perdesi)*. Mislimo da je i u jednom i u drugom slučaju riječ o specijalnoj zavjesi od jake, prošivene kože, ispunjene konjskom dlakom, visokoj koliko su visoka i vrata džamije, a teškoj obično po nekoliko desetina kilograma. Ne bi se moglo tvrditi da je ovakva vrsta zavjese, koja se u Mostaru nazivala *zar*,³⁰ bila specifičnost

²⁸ Pars Tulaci, *Okyanus*, 20. yuzyl ansiklopedik türkçe sozlük, III, Istanbul 1974, str. 2733.

²⁹ Uobičajena je praksa da tespih sadrži 33 zrna.

³⁰ Dakle, Mostarci su ovu vrstu zavjese nazivali istim imenom kao poznatu muslimansku žensku odjeću, karakterističnu za područje Bosne i Hercegovine. Oni su u ta dva

slučaja našli zajedničko to što je i jedno i drugo služilo kao izvjesna vrsta pokrivala. U tom smislu, u klasičnom arapskom jeziku susrećemo se sa izvornim oblikom *izār* od kojeg je izveden naš oblik *zar*, ali u svojoj upotrebi nema ni jednu ni drugu, konkretnu, upotrebu. Riječ *izār* u starom arapskom jeziku ima opću upotrebu, a ne nikakvu speci-

mostarskih džamija (Karadžobegova, Koski Mehmed-pašina, Šarića, Lakišića i neke druge), jer takvu vrstu zavjese srećemo i na nekim džamijama u drugim mjestima, u prvom redu u Sarajevu, istina pod drugim nazivom *čul*.³¹ Međutim, jedini spomen ovoj vrsti zavjese na džamijama iz tog vremena nalazimo jedino u Čejvan-ćehajinoj vakuf-nami.

Iz popisa saznajemo da je, također, kao zaštitna sredstva postavljeno osam komada mušemâ i dvadeset ploča od mramora na prozore vakifove džamije u Mostaru. Pretpostavljamo da su mušeme, kao platno koje je impregnirano voskom, služile za odbijanje jake sunčeve svjetlosti za vrijeme ljetnih žega, a nije isključena ni mogućnost da se to činilo i zimi, kako bi se džamija štitila od prodora bure.

NOJEVA JAJA I ŠARENA JAJA

Među skupinom predmeta koji se u popisu inventara označava kao *svjetiljke, lusteri*, odnosno *predmeti koji se objese*, u Čejvan-ćehajinoj džamiji u Mostaru, između ostalog, spominje se i dvadeset i devet nojevih jaja, a među predmetima u vakifovoj džamiji u Gabeli, koji su dati u globalu, nalazilo se i deset šarenih jaja.³² Vjerovatno da se držanje jaja u džamiji, posebno u toliko velikom broju, u sklopu cjelokupnog inventara predmeta, javlja kao najzanimljiviji podatak s ritualnog aspekta. Ta neobična pojava zaslužuje pažnju s obzirom na vrijeme u koje se javlja i odnos islama i muslimana prema ovakvim i sličnim slučajevima, koji nemaju nikakve podloge u islamu.

Dopušta se mogućnost da se, u vrijeme nastanka vakuf-name, među muslimanima, posebno onima koji su primili novu vjeru ne

jaliziranu, tako da sve što pokriva, odnosno zastire, naziva se tim imenom. Za ilustraciju tako široke upotrebe te riječi u klasičnom arapskom jeziku navodimo citat iz poznatog starog enciklopedijskog rječnika Lisân ul-'Arab, koji, između ostalog, kaže: »Prenosi se da je Ibn ul-'Arabî rekao: Vidio sam as-Sarwija kako u svojoj kući hoda nâg, pa ga upitah: 'Zašto si nâg'? Na to mi odgovori: 'Moja kuća je moj *izâr*'.« (Ibn Manzûr, Lisân ul-'Arab, II, Bulaq 1300, str. 74.

³¹ I ova riječ je, također, arapskog porijekla. Izvorno glasi *ğull*. U klasičnom arapskom jeziku bila je u značenju: *pokrivač za jahaću životinju*. (Ibidem, XIII, str. 125.)

³² U tekstu stoji *münekaş yu-murta*. Po našem mišljenju to bi

trebalo da označava *šarena* odnosno *obojena* jaja koja se boje prilikom Uskrsa, odnosno Vaskrsa. Prema Šemseddin Samiju ova vusta jaja u turskom jeziku zove se *kirmizi yu-murta* (crveno jaje). Vjerujemo da je u inventaru, o kojem je riječ, upotrijebljen neobičan oblik *münekaş* za ovu vrstu jaja, što je odudaralo od upotrebe u turskom jeziku. Vjerovatno tome treba tražiti osnova u upotrebi u našem jeziku toga vremena, jer se, možda, govorilo i *bojiti i šarati jaja*. Po rječniku Broza i Ivekovića vidi se da su postojala i *šarena* i *crvena uskršnja*, odnosno *vaskršnja jaja*. (Dr F. Iveković i dr Ivan Broz, *Rječnik hrvatskoga jezika*, I, Zagreb 1901, str. 467.)

tako davno, zadržao običaj bojenja jaja, ali je neobično da se uvodi praksa držanja takvih jaja u džamiji i da se na taj način, volens nolens, prećutno, miri sa jednim običajem koji nema osnova u vjeri. Sličan slučaj nije nam poznat u bilo kojoj drugoj džamiji.

Međutim, što se tiče držanja nojevih jaja u džamiji, to je praksa koja je bila raširena u nekim dijelovima Osmanskog Carstva. Konkretno, u Sarajevu i danas u izvjesnom broju džamija nalazimo po jedno nojevo jaje, koje, obično, visi iznad mihraba.³³ Takvi se slučajevi susreću i u Istanbulu.³⁴ Međutim, valja ukazati na to, dok je stavljanje nojevih jaja u pojedine džamije ostalo gotovo nezapaženo i neprimjetno, dotle u ovom, konkretnom slučaju, to je mnogo izraženije kako količinski, tako i izričitim navođenjem u svečanoj ispravi o zavještanju.

Držanje nojevih jaja uopće se ne bi moglo povezati s nekim starim narodnim običajem, iz prostog razloga što je nastanak svakog običaja organski tijesno vezan za prirodu samog tla na kojem se javlja i na kojem živi dotični običaj, što bi, u konkretnom slučaju, značilo da se nojevi mogu naći i u našim krajevima, što ne stoji. Naši pokušaji da pronađemo motiv za ovu pojavu ostali su bezuspješni, jer dostupni priručnici koji bi nam eventualno pri tom pomogli oskudni su, a oni koji postoje ne govore ništa o tome. S obzirom na činjenicu da su nojeva jaja donesena sa islamskog Orijenta, prezentiraćemo neke zanimljivije detalje, koji ilustriraju viđenje noja kod pojedinih orijentalnih naroda.

Kako je noj u zoologiji poznat kao jedina vrsta ptice koja ne leti, sa svojom posebno karakterističnom i ekstravagantnom konstrukcijom, on je, na primjer, kod Turaka dobio ime *ptica poput kamile (deve kušu)*.³⁵

Perzijanci, odnosno Iranci, potpuno istovetno nazivaju noja kao i Turci, ali persijskim nazivom *šatur murg*.³⁶

U bogatom jezičkom blagu starih Arapa susrećemo izvjestan broj fraza i poslovice vezanih za noja. Za ilustraciju, navešćemo neke od njih koje su bile u upotrebi na širokom govornom prostoru arapskog jezika, među beduinima, a u kojima se vrši usporedba izvjesne osobine čovjeka sa odgovarajućom osobinom kod noja.³⁷

³³ U Carevoj, Sinan vojvode-hatun (Porčina), Kalim hadži Alinoj, u Hodža Kemaludinovoj i Tabak hadži Huseinovoj džamiji (Potok).

³⁴ Tako se, prema riječima hadži Džemala Spahe iz Sarajeva, nojevo jaje nalazi i u džamiji Nuru Osmaniyye u Istanbulu.

³⁵ Vidi: Dr Julius Theodor Zenker, *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch*, Leipzig 1866, sub. voce *deve*.

³⁶ Ibidem, sub. voce *murg*.

³⁷ Tako se kaže: *Gluhlji je od noja, Više miriše (vjetar) nego noj ili Gluhlji je nego noj, a bolji je vodič (pustinjskim bespućem) nego kamila-predvodnica. Više luta i tumara nego noj. Veći je kukavica od noja, a veći je napadač od noja.*

Za čovjeka koji je uporan i istrajan u nečem kaže se figurativno: *Uzjahao nojeva krila*. A za ljude koji su poraženi upotrebljava se fraza: *I tako postadoše nojevi*.

Za kobilu koja ima kratke noge kaže se da ima nojeve noge, kao

Možda se iz posljednje dolje navedene izreke može izvući zaključak da se nojevih jaja na afričkim stepsko-pustinjskim prostorima moglo naći u većim količinama kao ostavljena, što je pružalo mogućnost tadašnjim ljudima da nojeva raskošna jaja sakupljaju i iznose u gradove i na druga mjesta, gdje su se ljudi okupljali u masama i tu ih prodavali. Vjerovatno da su godišnja hodočašća muslimana u Meku i Medinu korišćena za prodaju ove vrste suvenira. Otud pretpostavljamo da su preko ljudi iz naših krajeva, koji su išli da obave hadž, donošena nojeva jaja, koja su, bez sumnje, za pojmove tadašnjeg našeg čovjeka predstavljala kuriozitet svoje vrste.

S u m m a r y

THE PECULIARITIES OF LANGUAGE AND CONTENTS OF THE WAQUFNAMA OF MOSTAR

(SECOND HALF OF THE XVIth CENTURY)

Among the rare, well-preserved original manuscripts of waqufnamas from the earlier period of the Ottoman rule in the Yugoslav lands, a collection of the waqufnamas from Mostar which are kept in Ghazi Husref-bey's library in Sarajevo, has a very special place.

The present author pointed out certain peculiarities in the contents of the waqufnamas written in the second half of the XVIIth century, in comparison with other waqufnamas from other parts of the Yugoslav lands from the same period.

The author, primarily, emphasised the fact that those waqufnamas were written in a fine, correct Arabic, in a natural, in a concise manner, without any unnecessary additions, at the time when the Arabic language had long since been going through the stage of decadence on its original territory. It has especially been pointed out, that both, introductory parts of the waqufnama, which by its nature had been written in carefully picked words and in a pompous style, and all other parts, in which it was difficult to achieve the same style since the subject-matter which consisted of the object of the waquf required the vocabulary for common, every-

i kad ima visok grudni koš da ima nojeve prsne kosti.

Za osobu koja bi se povratila odnekud ozlojeđena i nabrčala, stari Arapi bi govorili: *Dođe kao noj*. Naime, među beduinima prepričavala se anegdota kako je noj, jedanput, pošao da potraži rogove za sebe, pa mu se dogodilo da su mu

odrezali uši i da se tako vratio i bez ušiju i bez rogova.

Za nevine djevojke kaže se da su poput nojevih jaja.

Autor Lisān ul-'Arab-a ukazuje i na izreku: *Gluplji je od noja*. Izreka je nastala otud što nojeva ženka ostavlja svoja jaja, a ide i leži na jajima druge ženke (Lisān ul-'Arab, sub. voce *na'ama*).

day use and the simple style of writing, were written in the same style. There is no monotony or dryness of the style, but they keep the attention of the reader by their simple but forceful sentences, as if a literary work and not a waqfnama were in question! All the above has been illustrated by the author's reviews of some parts of those waqfnamas in his own translation into Serbo-Croatian. Pointing out those parts of the waqfnamas in which the reminiscences of the waqif on the life in this world, its transitoriness and worthlessness, about man's place in it, and the eternity of the other world, all of which were an introduction for the very act of the creation of the waqf, which was to make the memory of the waqif eternal the present author believes that such meditations, interwoven with the quotations from the Koran and the sayings of Muhammed, as well as the sayings taken from the wealth of Oriental-Islamic treasury, give the mentioned waqfnamas the character of the specific literary texts. At this point, the author, in order to corroborate his statements, has given the certain parts of the texts of the waqfnamas in his own translation into Serbo-Croatian.

The collection of these waqf-namas, with their specific institutions, greatly enlarged our knowledge on the role and place of the waqf in the communities in which they had been founded. The characteristic attitudes and the institutions that give special features to these waqfnamas, had, mostly, caritative, educational and social, legal and cultural character.

In order to illustrate certain attitudes the author indicated that the waqfnama of Čejvan-čehaja from 961 after Hijrah, besides the usual requirements about the professional training of the teacher (mualim) in Čejvan-čehaja's elementary religious school (mekteb) in Mostar, it is said that the teacher must »always smile, be kind and gentle«, and as for the mualim of his mekteb in Gabela, among other things, there was a requirement, that during the teaching of his pupils how to read the Koran, he should »treat all his pupils as father treats his children, without discriminating in any way«. Čejvan-čehaja also planned to have two dirhems put aside from the waqf funds daily, and with that money buy fruit every week for the pupils. In theseas on in which no fruit could be obtained, sweets were to be bought and distributed to the pupils of his mekteb in Mostar, on Thursdays afternoon, i. e., on the eve of the weekly holiday.

Another caritative institution regulated by Čejvan-čehaja's waqfnamas was the slaughtering of ten fat rams, every year for Kurban-bayram, and the meat was to be distributed exclusively to the poor, after the Bayram prayer in the courtyard of the waqif's mosque in Mostar.

It is of special interest to notice the regulation of Čejvan-čehaja's waqfnama, that his waqf was to contribute towards the

state Ottoman tax-»avariz«, which was supposed to be paid by the Moslem households in town regardless of the part of town in which they lived.

Probably the unique instance in the history of the waqfs in general, was the regulation, which was also the part of Čejvan-čehaja's waqfnama, that every five years, the sum of 3.000 akchas from his funds would be given to a person so that he could go for pilgrimage to Mecca and Medina, under the condition that such a person had previously performed the pilgrimage as his religious obligation. The heart of the matter lied in the fact that the religious obligation of the waqif, which was exclusively private in character, as well as the fact that huge waqf-funds were being given for that purpose for decades, had been regulated by the text of the waqfnama, and not by the text of his last will.

The waqfnama of Derviš-Pasha Bajezidagić occupies a very special place among the waqfnamas from Mostar. Among the works he had given to his waqf: manuscripts in Arabic, Persian and Turkish (1010 by Hijrah), one work had been the well-known tesawuf-work Matnawi, in Persian, written in 25.700 verses by Gelaluddin Rumi (1207—1273), as well as the comment on the work in Persian in six volumes, by Muslihuddin Mustafa, known by the name of Sururi (1491—1562). It should be pointed out that the volumes III, IV, V and VI of the comment were written by the hand of the author, while volumes I and II were written in someone else's hand, with the remark that both those volumes were corrected and authorised by Sururi himself. The appearance of Matnawi and its comment was at that time an important event for the cultured circles of Mostar, and the present author tried to offer some observations of his own in connection with the mentioned event.